

УДК 631.1
JEL Classification Q1

Стільник Віта

к.е.н., асистент кафедри менеджменту та маркетингу
Миколаївський національний аграрний університет
м. Миколаїв, Україна
E-mail: ctilnik@rambler.ru

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ

Анотація

Вступ. Кооперація сприяє виникненню великих високотоварних сільськогосподарських підприємств та їх об'єднань, які будуть здатними до впровадження сучасних наукових досягнень у генетиці і селекції, інноваційних технологій та забезпечити виробництво конкурентоспроможної продукції на ринку. Чітко уявити позицію сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на ринку, їх конкурентний статус та можливий конкурентний потенціал можна через оцінку стану їх формування та ефективності діяльності.

Методи. Використано широкий спектр загальнонаукових і специфічних методів, серед яких: теоретичного узагальнення і порівняння; діалектичний і абстрактно-логічний; історичний; аналізу і синтезу; економіко-математичний.

Результати. Розмір економічного результату діяльності кооперативу слід аналізувати безпосередньо і опосередковано, через вплив наданих кооперативом послуг на ефективність функціонування членів кооперативних формувань завдяки їх активності в кооперації. Інтегрованими показниками результативності діяльності обслуговуючих кооперативів можуть бути собівартість одиниці наданих послуг відповідно до виду діяльності та ресурсовіддача. На ці показники впливає велика кількість факторів, взаємодія яких зумовлює синергетичний ефект.

Перспективи. Існує імовірність подальшого розвитку загальних методичних підходів до розробки моделей кооперативного об'єднання аграрних підприємств, включаючи фермерські та особисті селянські господарства.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, моделі кооперативного об'єднання аграрних підприємств, оцінка формування, ефективність функціонування.

Вступ. Системні протиріччя між виробниками сільськогосподарської продукції, ринковими посередниками та підприємствами-переробниками потребують пошуку форм взаємодії, які б враховували інтереси всіх учасників даних відносин. Такими формами, як показує світовий досвід, є кооперація у виробництві сільськогосподарської продукції та наданні технологічних, інформаційно-консультативних, соціальних та інших послуг в діяльності аграрних утворень різних форм господарювання і, в першу чергу, найбільш незахищених дрібнотоварних виробників сільськогосподарської продукції. Чітко уявити позицію сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на ринку, їх конкурентний статус та можливий конкурентний потенціал можна через оцінку стану їх формування та ефективності діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений огляд економічної літератури показав, що на сьогоднішній день нема єдиної методики оцінки конкурентних позицій та ефективності діяльності кооперативних формувань аграрного сектора економіки, загалом і, тим більше, обслуговуючих кооперативів. Різні методики оцінки ефективності функціонування підприємств, які використовуються практиками і науковцями країн з ринковою економікою, досить успішно адаптовано до вимог та особливостей економічних відносин у вітчизняній економіці. Для даної теми дослідження особливу цінність мають праці таких відомих учених, що досліджували

розвиток кооперації протягом тривалого часу, як: П. Кропоткін, Б. Мартос, Р. Оуен, К.А. Пажитнов, М. Туган-Барановський, О. Чаянов, І.Н. Топіха, О.М. Потишняк, К.В. Кіблік, І.М. Танасюк, С.Г. Бабенко та інші.

Мета – сформувати методичні підходи до оцінки формування та ефективності функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Завдання наукового дослідження полягають в узагальненні методичних засад формування і функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та обґрунтуванні альтернативних методи оцінки ефективності їх функціонування.

Методологія дослідження. Теоретичною та методичною основою дослідження є базові положення галузевої економіки, маркетингу, управління; наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем оцінки конкурентних позицій та ефективності діяльності кооперативних формувань аграрного сектора економіки. У процесі наукового дослідження використовувався широкий спектр загальнонаукових і специфічних методів, серед яких: теоретичного узагальнення і порівняння; діалектичний і абстрактно-логічний; історичний; аналізу і синтезу; економіко-математичний.

Результати. Слід зазначити, що на даний час достатньо відпрацьована система показників оцінки ефективності функціонування підприємств. Сутність ефективності функціонування підприємства визначається, як відношення кінцевого результату діяльності підприємства до суми витрат на виробництво та реалізацію продукції з урахуванням тимчасового досягнення ефективності його діяльності [1, с. 312].

Підвищення ефективності функціонування підприємства є умовою його виживання в ринковій економіці та постійним завданням органів управління даного підприємства. Загальні закономірності та особливості функціонування аграрних підприємств у ринковому середовищі дозволило науковцям сформулювати багаторівневу систему оцінювання ефективності функціонування підприємства.

У широкому плані розглядають ефективність функціонування підприємств аграрного сектору економіки І.Н. Топіха і О.М. Потишняк. Вони виділяють групу показників оцінки ефективності виробництва основних видів продукції окремих агроформувань, показники оцінки діяльності переробних формувань, оцінки рівня екологічної ефективності, ефективності маркетингової діяльності та оцінки потенціалу підвищення конкурентоспроможності окремих видів продукції та підприємства в цілому [2, с. 14; 3, с. 12]. При цьому, акцентується увага на дослідженні залежності ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку і, в певній мірі, зумовлюють синергетичний ефект.

Такої ж думки дотримується Т.І. Лункіна. Розглядаючи сутність економічної стійкості підприємства, вона виділяє виробничо-ресурсний потенціал, існування і ефективність використання якого забезпечує конкурентоспроможність продукції і підприємства; незважаючи на внутрішні і зовнішні чинники підприємство має зберігати свої організаційні елементи. Економічна стійкість підприємства зумовлюється високим рівнем ефективності його функціонування. Сутність поняття «економічна стійкість підприємства» розглядається як сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних між собою елементів, дія яких направлена на отримання максимальних результатів при умові мінімальних витрат та забезпечення існування економічної рівноваги під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів [4, с. 10].

Таким чином, як і для інших аграрних підприємств, актуальним питанням є визначення ефективності функціонування кооперативних підприємств з урахуванням особливостей організації, економічні відносини, в яких побудовані на приватній власності та демократичних принципах і взаємодопомозі. Традиційно ефективність функціонування виробничого кооперативу характеризується системою показників рентабельності, продуктивності праці, урожайності сільськогосподарських рослин, продуктивності тварин, собівартістю продукції, трудоємністю,

енергоємністю, показниками фінансової стійкості тощо [5, с.11]. Але така система показників оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств не може бути застосованою відносно обслуговуючих кооперативів.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є неприбутковим підприємством, яке належить товаровиробникам, забезпечує їх необхідними послугами та не ставить за мету отримання прибутку для себе, а забезпечує здешевлення продукції і збільшення прибутків господарств своїх членів [6, с. 22]. Слід погодитись з думкою К.В. Кіблік та І.М. Танасюк, які вважають, що на підприємствах по наданню технологічних, сервісних, переробних та інших послуг доцільно застосовувати дворівневу систему оцінювання ефективності їх діяльності. Це показники оцінки ефективності використання ресурсів підприємства і рентабельності [7, с. 213]. Мається на увазі, що рентабельність розраховується відносно умовної вигоди (прибутку), яка визначається, як різниця між внутрішньо кооперативною ціною одиниці наданих послуг та їх фактичною собівартістю і розподіляється між членами кооперативу пропорційно обсягу наданих послуг, як економічний результат кооперативу.

Розмір економічного результату діяльності обслуговуючого кооперативу, слід аналізувати безпосередньо і опосередковано. Безпосередньо – це аналіз системи показників діяльності обслуговуючого кооперативу, які відображають ефективність використання виробничо-ресурсного потенціалу і зумовлюють рівень собівартості одиниці наданих послуг, вартості сировини, рентабельності продаж, економії витрат на матеріально-технічне забезпечення членів кооперативу, тощо. Опосередковано можна визначити ефективність діяльності обслуговуючого кооперативу через дослідження зміни ефективності функціонування членів кооперативного формування завдяки їх активності в кооперації.

Обслуговуючий кооператив може ефективно функціонувати, якщо він забезпечений в достатній кількості певними ресурсами і в змозі оптимізувати їх співвідношення і раціональне використання. Разом з тим, ми вважаємо, що в зазначених способах забезпечення ефективного функціонування кооперативів не враховуються фактори об'єктивних умов функціонування їх ресурсів і, в першу чергу, природно-кліматичні. В процесі дослідження внутрішньо регіональних умов і об'єктивності оцінки використання виробничих ресурсів, ми дійшли висновку про доцільність врахування при побудові економіко-статистичних моделей кліматичних факторів, які мають вирішальне значення для зон нестійкого землеробства, і фактор біокліматичного потенціалу, який відображає тепло- і вологозабезпеченість сільськогосподарських рослин. Такі моделі можуть бути реалізовані на рівні окремих підприємств, а також природно-кліматичних зон і забезпечити більш достовірну оцінку ефективності функціонування агроформувань.

В своїх дослідженнях трансформацій кооперативних систем С.Г. Бабенко акцентує увагу на питанні оцінки формування кооперативів. Він вважає, «...що економічна і соціальна природа кооперативних систем бере свій початок безпосередньо у специфічній формі спільної господарської праці» [8, с. 128]. Розвитку сучасних кооперативних систем притаманні внутрішня диференціація праці, поява поділу функцій власника та працівника, диференціація управлінської праці, переважання інтенсивних методів господарювання та інше. Світові тенденції значного збільшення питомої ваги найманої праці і скорочення активної участі в роботі кооперативу його членів зумовлює процес декооперації. Не зважаючи на те, що в нашій країні процес кооперування, особливо в аграрному секторі, знаходиться в стадії становлення, обстеження і вивчення функціонування вже існуючих кооперативних формувань показує певні негативні тенденції.

Загальновідомо, що кооперація по своїй сутності є соціально-економічним явищем, але суттєвого поліпшення соціального становища сільських територій в результаті її розвитку не спостерігається, навпаки, в більшості регіонів збільшується кількість соціальних проблем – росте кількість безробітних селян, молодь покидає село, оптимізуються мережі шкіл, дошкільних дитячих закладів та об'єктів охорони здоров'я, незадовільний стан доріг, труднощі з громадським транспортом, тощо. В цих умовах кооперація є не тільки засобом самовираження селян, а й

важливим способом подолання кризових явищ, розвитку виробництва і торгівлі, зростання добробуту населення та поліпшення соціальної інфраструктури сільських територій.

Вже на стадії процесу становлення мережі обслуговуючих кооперативів спостерігається процес декооперації, перетворення кооперативів, особливо міжгосподарських, в псевдокооперативи, де непродуктивно використовуються доходи, їх в більшості застосовують на особисті цілі керівників та власників. Це призводить до суттєвого скорочення інвестицій в людський капітал (освіту, підвищення кваліфікації працівників, здоров'я та інше), що не забезпечує підвищення ефективності їх діяльності.

Активізується процес створення обслуговуючих кооперативів, особливо заготівельних. Відомо, що мета їх створення – це підвищення якості сировинної продукції за допомогою сучасних технологій виробництва і отримання додаткових доходів від реалізації якісної сировини. Такий обслуговуючий кооператив повинен бути повністю сформованим. Тобто в нього повинно бути сучасне технологічне обладнання для надання технологічних послуг, первинної переробки, зберігання продукції. Практика показує, що недостатнє забезпечення кооперативу фактично призводить до його неефективного функціонування. Це чітко прослідковується на прикладі молочарських кооперативів. Більшість з них є невеликими сімейними формуваннями, де технології утримання та доїння худоби, транспортування і зберігання сировини, а, відповідно, і її якості залишаються незмінними.

В таких умовах вести розмову про ефективність функціонування обслуговуючих кооперативів, на основі співвідношення кінцевого результату діяльності і витрачених ресурсів, неможливо без врахування ступеня формування цього кооперативу. Загальні закономірності, особливості функціонування обслуговуючих кооперативів та оцінка ступеня формування кооперативів потребують розробки дворівневої системи оцінювання ефективності їх функціонування (рис. 1). Як видно з рисунку, перший рівень показників безпосередньо характеризує становлення та ефективність функціонування обслуговуючого кооперативу. Тут відсутні показники, де результатом їх діяльності є прибуток.

Другий рівень опосередковано показує наслідки діяльності обслуговуючих кооперативів через систему показників, що характеризують ефективність функціонування суб'єктів господарювання, які створили обслуговуючий кооператив і користуються його послугами. За рахунок зниження витрат на технологічні процеси у них зменшується собівартість продукції і ростуть показники рентабельності.

Визначити один інтегрований показник результативності їх діяльності, на наш погляд, можливо лише з позиції оцінки сумісництва цих показників. Так, кожний кооператив здійснює певні витрати на надання послуг: у переробних кооперативах – це вартість переробки продукції; в заготівельно-збутових – це вартість заготівлі, транспортування, зберігання, тощо; в сервісних – це вартість технологічних, транспортних, ремонтних та інших послуг. Тому інтегрованим показником діяльності обслуговуючого кооперативу можна вважати собівартість одиниці наданих послуг. При цьому, порівнювати ці показники доцільно по виду діяльності обслуговуючого кооперативу. Також можна, залежно від обставин і особливостей діяльності обслуговуючого кооперативу, застосувати в якості результативного показника ефективності його функціонування ресурсовіддачу.

На показник ресурсовіддачі впливає велика кількість факторів. Взаємодіючи ці фактори зумовлюють синергетичний ефект, в даному випадку ресурсовіддачу. Важливо мати змогу оцінити вплив кожного фактора, знати кількісну міру його впливу на результат, при взаємодії з іншими факторами. Це питання можна вирішити за допомогою економіко-статистичного моделювання залежності матеріаловіддачі від ряду факторів.

Найбільш поширеною залежністю є прямолінійна, яка інтерпретується рівнянням [9, с. 246]:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n, \quad (1)$$

В даному випадку, досліджується залежність результативного показника y (ресурсовіддача) від групи факторів x_n , що характеризують якість земельних ресурсів, матеріало-, фондо-, трудо-забезпеченість, грошові витрати та інше. Параметри рівняння $a_1, a_2, \dots, a_n$ показують кількісну міру впливу на результативний показник (y). Згідно досліджень, в групах господарств з приблизно однаковими показниками матеріалозабезпеченості, забезпеченості засобами виробництва та іншими ресурсами, їх віддача коливається в межах 30%, що є досить суттєво. Тому в модель слід додавати фактор агробіокліматичного потенціалу регіону. Для його розрахунку використовують наступну формулу:

$$\text{АБКП} = K_p \sum t > 10^\circ\text{C} / 1000^\circ, \quad (2)$$

де K_p – коефіцієнт біологічної продуктивності, який залежить від співвідношення тепла і вологи та визначає вологозабезпеченість рослин; $\sum t > 10^\circ\text{C}$ – сума температур більше 10°C , яка відображає надходження тепла сонячної радіації; 1000° – сума температур більше 10°C поблизу північної межі природно-кліматичної зони.

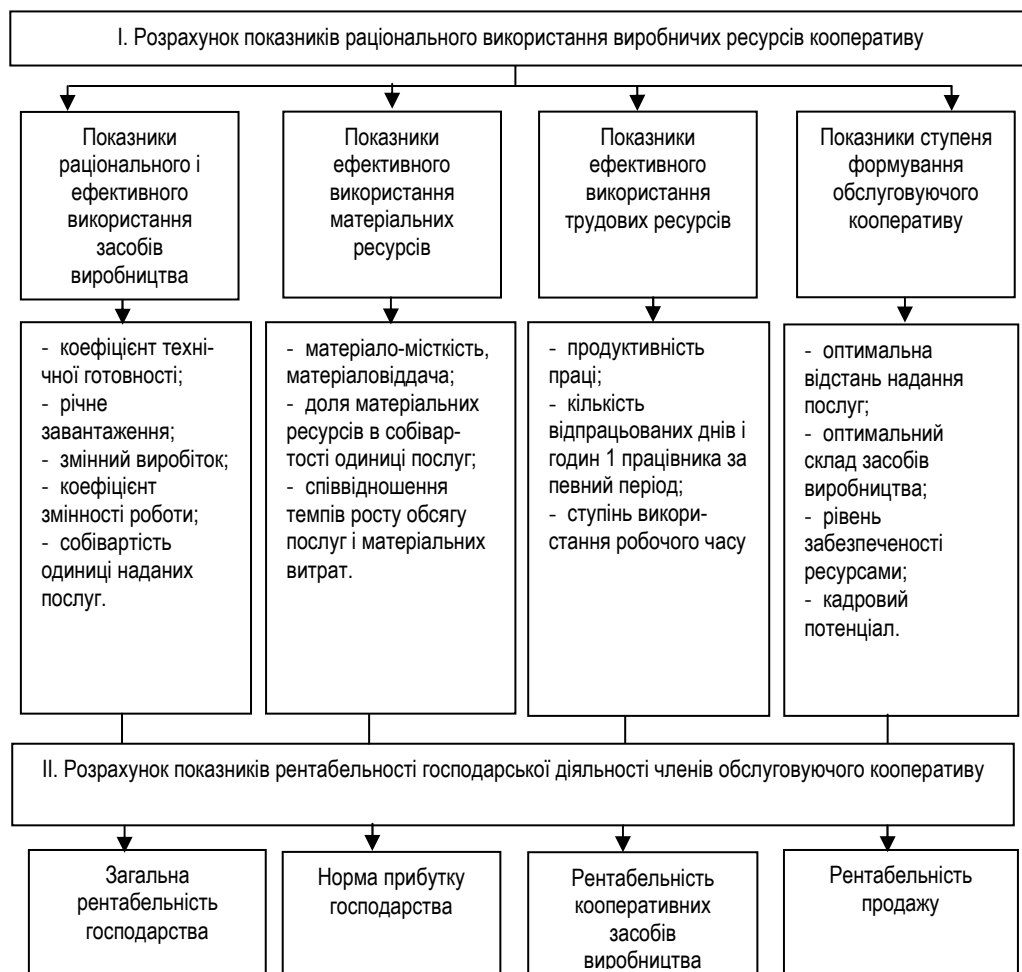

Рис. 1. Система показників оцінювання формування та ефективності функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів*

*Джерело: розробка автора

Урахування фактору агробіокліматичного потенціалу регіону дасть можливість забезпечити більш достовірну оцінку ефективності використання ресурсів в кооперативних формуваннях регіонів.

Аналіз ефективності функціонування обслуговуючих кооперативів за основними техніко-економічними показниками дозволяє визначити загальні закономірності функціонування підприємств системи обслуговування сільськогосподарських товаровиробників. Ця система показує, що не існує одного або навіть групи показників, що дають однозначну оцінку ефективності функціонування обслуговуючих кооперативів. За одними показниками кооператив діє ефективно, за іншими – неефективно. На наш погляд, набір показників для оцінювання ефективності функціонування обслуговуючого кооперативу повинен відповідати інтересам суб'єктів, зацікавлених у підвищенні ефективності його функціонування. До таких суб'єктів належать: держава, місцеві органи влади, споживачі послуг, члени кооперативів та інші. Методику оцінки ефективності функціонування кооперативів, що враховує інтереси суб'єктів подано на рис. 2.

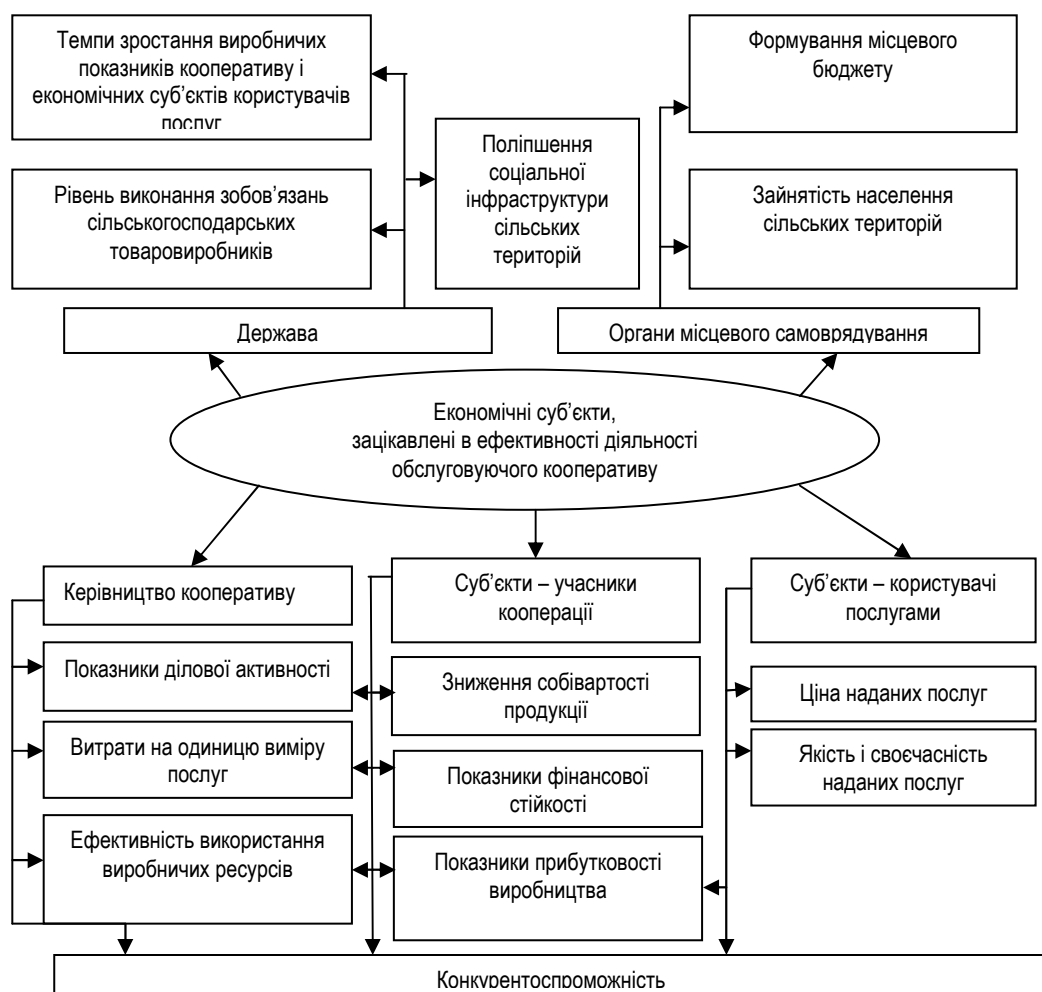

Рис. 2. Система оцінювання функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів*

*Джерело: розробка автора

Таким чином, методика оцінки формування та ефективності функціонування обслуговуючих кооперативів враховує систему показників, які відповідають інтересам суб'єктів, зацікавлених у становленні і функціонуванні відповідних кооперативних формувань. Це і держава, яка зацікавлена в поштованні розвитку економіки країни і, особливо, аграрного сектору, в збільшенні податків, поліпшенні соціальних стандартів сільського населення. В ефективному розвитку сільських територій зацікавлені і органи місцевої влади.

Ефективне функціонування обслуговуючих кооперативів дозволить знизити виробничі витрати суб'єктів-членів обслуговуючого кооперативу, а також тих підприємств, що отримують платні недорогі послуги, і, тим самим, підвищують ефективність їх виробничої діяльності. І, нарешті, оптимальна мережа обслуговуючих кооперативів і їх ефективне функціонування є важливим фактором підвищення економічної ефективності і конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Необхідність підвищення ефективності функціонування обслуговуючих кооперативів вимагає пошуку та використання нових більш ефективних форм і методів здійснення виробничої діяльності. Дослідження різних літературних джерел показує схильність більшості дослідників до думки, що одним із найбільш результативних методів вирішення проблем ефективного функціонування сучасних первинних агроформувань є вертикальна їх інтеграція, що дозволяє об'єднати в єдиний процес увесь відтворювальний цикл, починаючи з виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки і, закінчуючи випуском і реалізацією готової продукції, призначеної для кінцевого споживання, а також горизонтальна інтеграція, що дозволяє об'єднати зусилля сільськогосподарських товаровиробників у виробництві, матеріально-технічному забезпеченні та реалізації виробленої продукції.

Визначивши вплив різних чинників на ефективність функціонування кооперативних формувань, слід розробити організаційно-економічний механізм підвищення ефективності функціонування обслуговуючого кооперативу, який є ієрархічною системою управлінських структур, блоків, способів і методів управління, за допомогою яких досягаються поставлені цілі та вирішуються основні завдання підвищення ефективності функціонування кооперативу.

Висновки і перспективи. Вивчення наукових джерел показало, що нема єдиної думки щодо методики оцінки конкурентних позицій та ефективності діяльності обслуговуючих кооперативів. Обслуговуючий кооператив є неприбутковим формуванням, належить товаровиробникам, надає їм необхідні послуги та не ставить за мету отримання прибутку для себе, а забезпечує здешевлення продукції і збільшення прибутків господарств своїх членів.

Оскільки обслуговуючі кооперативи є неприбутковими підприємствами, які належать товаровиробникам і забезпечують їх необхідними послугами, розмір економічного результату діяльності кооперативу слід аналізувати безпосередньо щодо нього і опосередковано через вплив наданих послуг кооперативом на ефективність функціонування членів кооперативних формувань завдяки їх активності в кооперації (в порівнянні результатів діяльності до участі в кооперативі і за участі у ньому).

Інтегрованими показниками результативності діяльності обслуговуючих кооперативів можуть бути собівартість одиниці наданих послуг відповідно до виду діяльності та ресурсовіддача. На ці показники впливає велика кількість факторів, взаємодія яких зумовлює синергетичний ефект. Взаємодію, кількісну міру впливу цих факторів та умови функціонування виробничо-ресурсного потенціалу обслуговуючих кооперативів можна відобразити за допомогою економіко-статистичного моделювання.

Перспективи досліджень полягають в подальшому розвитку загальних методичних підходів до розробки моделей кооперативного об'єднання аграрних підприємств, включаючи фермерські та особисті селянські господарства.

Список використаних джерел

1. Економічна енциклопедія [Текст]: у 3-х томах / [редкол.: С.В. Мочерний та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 421 с.
2. Топіха, І.Н. Теоретичні і методологічні основи інтенсивного розвитку агропромислового виробництва [Текст] / І.Н. Топіха // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2004. – Вип. 3 (27). – С. 13-16.
3. Потишняк, О.М. Підвищення економічної ефективності функціонування ринку насіння соняшнику та продуктів його переробки в регіоні [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / О.М. Потишняк. – Миколаїв. – 2008, 20 с.
4. Лункіна, Т.І. Підвищення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств на основі інтенсифікації виробництва [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «економіка та управління підприємствами» / Т.І. Лункіна. – Миколаїв, 2011. – 20 с.
5. Радова, О.В. Активізація розвитку та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських кооперативів [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «економіка та управління підприємствами» / О.В. Радова. – Миколаїв, 2011. – 20 с.
6. Блок, Р. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: практичний посібник [Текст] / Р.Блок, В.В. Гончаренко, Н.А. Іванова. – К. – 2001. – 345 с.
7. Кіблік, К.В. Чинники та шляхи посилення конкурентоздатності і підвищення ефективності роботи підприємств в галузях народного господарства України [Текст] / К.В. Кіблік, І.М. Танасюк // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики : Матеріали першої міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 жовтня 2012 р. – Одеса: Атлант, 2012. – 486 с.
8. Бабенко, С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці [Текст] : монографія / С.Г. Бабенко – Київ : «Наукова думка», 2003. – 332 с.
9. Гатаулін, А.М. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве [Текст] / А.М. Гатаулін, Г.В. Гаврилов, Т.М. Сорокина; [под ред. А.М. Гатаулина]. – М. : Агропромиздат, 1990. – 432 с.

Stilnyk Vita

Ph.D. (Economics), Assistant Lecturer
Department of Management and Marketing,
Mykolayiv National Agrarian University
Mykolayiv, Ukraine
E-mail: ctilnik@rambler.ru

**METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE FORMATION
AND EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF AGRICULTURAL SERVICE
COOPERATIVES**

Abstract

Introduction. Cooperation contributes to the emergence the large high-value agricultural enterprises and their associations that will be capable to introduce modern scientific advances in genetics and breeding, innovative technologies and ensure the production of competitive products in the market. Clearly understand the position of agricultural service cooperatives on market their competitive status and possible competitive potential is possible through evaluation of their formation and performance.

Methods. A wide range of general scientific and specific methods is used, including: a theoretical synthesis and comparison; dialectical logic and abstract; historical; analysis and synthesis; Economics and Mathematics

Results. The size of the economic result of cooperative activity should be analyzed directly and indirectly through the impact of services provided by the cooperative on effective functioning of the members of the cooperative units because of their activity in cooperation. Integrated indicators of performance of activity of service cooperatives may be a unit cost of services rendered according to the type of activity and output resources. A large number of factors influences on these rates, interaction of which causes the synergetic effect.

Discussion. There is a probability of further development of common methodological approaches to developing models of cooperative association of agricultural enterprises including farmers and private farms.

Keywords: cooperation, agricultural service cooperative, models of cooperative association of agricultural enterprises, assessment formation, effective functioning.

References

1. Mochernyi S.V. (Ed.). (2001). *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia]. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiia».
2. Topikha, I.N. (2004). Teoretychni i metodolohichni osnovy intensyvnogo rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva [Theoretical and methodological bases of intensive development of agricultural production]. *Herald of Agrarian Science of Black Sea region*, 3 (27), 13–16.
3. Potyshniak, O.M. (2008). *Pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti funktsionuvannia rynku nasinnia soniashnyku ta produktiv yoho pererobky v rehioni* [Increasing economic efficiency of functioning the market of sunflower seeds and its products in the region] (Unpublished candidat dissertation). Mykolayiv State Agrarian University. Mykolayiv.
4. Lunkina, T.I. (2011). *Pidvyshchennia ekonomichnoi stiiikosti silskohospodarskykh pidpriemstv na osnovi intensyfikatsii vyrobnytstva* [Increasing of economic stability of the agricultural enterprises on the basis of intensification of production] (Unpublished candidat dissertation). Mykolayiv State Agrarian University. Mykolayiv.
5. Radova, O.V. (2011). *Aktyvizatsiia rozvytku ta pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh kooperatyviv* [Revitalization of the development and competitiveness of agricultural cooperatives] (Unpublished candidat dissertation). Mykolayiv State Agrarian University. Mykolayiv.
6. Blok, R., Honcharenko, V.V., & Ivanova N.A. (2001). *Silskohospodarski obsluhovuiuchi kooperatyvy: praktychnyi posibnyk* [Agricultural service cooperatives: a practical manual]. Kyiv.
7. Kiblik K.V., & Tanasiuk I.M. (2012, October). *Economy of enterprise: current problems of theory and practice*. Factors and ways of strengthening the competitiveness and efficiency of companies in the branches of the economy of Ukraine, Odesa: Atlant.
8. Babenko, S.H. (2003). *Transformatsiia kooperatyvnykh system u perekhidnii ekonomitsi: monohrafiia* [Transformation of cooperative systems in transition economies: monograph]. Kyiv : «Naukova dumka».
9. Hataulin, A.M., Gavrilov, G.V., & Sorokina, T.M. (1990). *Matematicheskoye modelirovaniye ekonomicheskikh protsessov v sel'skom khozyaystve* [Mathematical modeling of economic processes in agriculture]. Moscow, Russia: Agropromizdat.

